

SOSYAL VATANDAŞLIK ve GÜNÜMÜZDE YAŞADIĞI DÖNÜŞÜM: AKTİF VATANDAŞLIK

(Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)

Arş. Gör. Doğa Başar SARIİPEK*

ABSTRACT

Some important changes in the scope of the concept of citizenship which has the meaning of the rights and obligations of citizens both towards to the state and to each other have been existed up to now. In this direction, citizenship is not anymore a privilege for some groups of societies and is spread to all groups and new right categories have been added to it. As a result of these developments, social citizenship appeared in 20th century just after the social rights were added to the concept of citizenship besides civil and political rights. In this context, social citizenship which was developed by T.H. Marshall has the meaning of the whole range from the right to a modicum of economic welfare and security to the right to share to the full in the social heritage and to live the life of a civilized being according to the standards prevailing in the society.

However, in the social citizenship concept, there has been a decrease because of some factors that are directed by the globalization in the near past and a new citizenship concept which means less rights but more obligations and participation for citizens is replaced with social citizenship. In this context, some applications of the mixture of active-social citizenship that means some decreases in social rights but some increases in obligations of citizens towards to the state and to each other have been seen in some big countries that used to have social welfare policies before.

Key Words: Social Citizenship, Marshall, Social Policy, Active Citizenship

* Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

1. Sosyal Politika Açısından Sosyal Vatandaşlık ve Marshall'ın Sosyal Vatandaşlık Anlayışının Temel Prensipleri

1.1 Sosyal Politika Açısından Sosyal Vatandaşlık

Sosyal politika ve sosyal vatandaşlık arasındaki ilişki oldukça eskiye dayanmaktadır. Başlangıçta sosyal haklar, maddi güçleri bulunmayan ve zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan kişilere devletçe yapılan yardımlar olarak kabul görmüştür. Bu anlamdaki yardımların, sadece klasik hak ve özgürlükleri içeren liberal devlet anlayışına da uygun biçimde yardım dernekleri tarafından yapılması da mümkündür. Ancak böyle bir yardımlaşma sisteminde yardımların sadece zenginlerin ve hayırseverlerin takdirine bırakılması, bunların yetersiz ve sınırlı kalmasına da yol açabilmektedir. Bu nedenle, uzun mücadeleler sonucunda yardımları hayırseverlerden talep etmek yerine, devletten bir alacak hakkı gibi istemek şeklinde bir evrim gerçekleşmiş ve bu ikincisinin insan onur ve haysiyetine çok daha uygun olduğu iddia edilmiştir.¹ Kısacası, sosyal haklar topluma karşı bir alacak hakkı gibi kabul görmeye başlamıştır.

Öte yandan, birey-devlet ve birey-toplum ilişkilerini sağlıklı bir şekilde düzenleyip sosyal politika açısından ideal bireyler yetiştirmek, ortaya çıkan birçok sosyal politika sorununun teşhisi, analizi ve çözümlenmesi konularında önemli katkılar sağlayacaktır. Bu anlamda toplum düzenini sağlamak ve toplumsal gelişmeyi hızlandırmak açısından vatandaşların ve sahip oldukları hakların iyice anlaşılması ve çözümlenmesi önemlidir. Daha sonra ise vatandaşlar arasındaki karşılıklı ilişki bağlarının geliştirilmesi gelmektedir. Bu açıdan sosyal politika ile birey ayrılmaz bir bütünlük teşkil etmektedir. Çünkü sonuçta, toplumu meydana getiren bireylerin ortak değer ve arzulara sahip olarak birbirlerine yaklaşması, bunların korunup geliştirilmesi sosyal politikanın temel hedefleri arasındadır.

Sosyal politika, sosyal yapının sağlıklı işlemesi ve düzenin bozulmaması için en önemli araç olma işlevini devam ettirmektedir. Böyle bir aracın işlemesini yakından etkileyecek ve belirleyecek olan ise toplumu meydana getiren bireylerdir. Yeni sosyal sistem toplumla çatışma halinde olan, yabancılaşan sorunlu birey tipi yerine, toplumsal yapının işlemesinde önemli roller üstlenen, katılımcı, sorumluluk sahibi yeni bir birey tipi talep etmektedir. Bu anlamda özellikle de son 20 yıldan bu yana Batı'da uygulamaya sokulan sosyal politika tedbirlerinin temel hedeflerinden biri, tarafları toplumla uyumlaştırmaya çalışmaktır. Yeni düzende birey açıkça, sosyo-politik çevresinin niteliğini yükseltmekle sorumlu, hatta yükümlü tutulmuştur.²

¹ Abdulkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları 1628, İstanbul, 2005, s. 47.

² Şenkal, **a.g.e.**, s. 56

1.2. Marshall'ın Sosyal Vatandaşlık Anlayışının Temel Prensipleri

Vatandaşlığın gelişimi ile hakların gelişimi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal vatandaşlığın sosyal hakların en ileri düzeye yükseldiği XX. yüzyıla ilişkin bir kavram olması bu tarz bir yorumu desteklemektedir.³ Ünlü İngiliz sosyolog Marshall da vatandaşlıkla ilgili çözümlemesini haklara ve hakların gelişim sürecine dayandırmıştır. Ona göre, vatandaşlık, birçok hakka ve güce giriş içeren bir durumdur; vatandaşlıktan söz edebilmek için, vatandaşlık haklarının arttırılarak herkese toplumun tam ve eşit üyeleri olarak davranılması sağlanmalıdır. Marshall XX. yüzyılın vatandaşlığın gelişim sürecine yaptığı nihai katkının sosyal haklarla ilgili olduğunu belirtmiştir: Sosyal vatandaşlık, vatandaşların refaha ilişkin hak ve yükümlülüklerine atıfta bulunan bir kavramdır.⁴

Marshall'ın vatandaşlık vurgusunda belki de en önemli unsur, onun eşitlik varsayımıdır. Ona göre eşitlik, toplumun tam üyesi olanlara has bir durumdur. Bu tam üye olanların hepsi haklar ve görevler bakımından eşit durumdadır.⁵ Klasik düşünce ve İskandinav düşünce ise eşitliğe daha farklı açılardan yaklaşmaktadır. Klasik düşünce özgürlüklerin önemine vurgu yaparken, İskandinav düşünce için ise hakların sosyal karakteri önemlidir. Buna göre, bireyin toplumun tüm düzeylerinde bağımsızlığı ve tam vatandaşlığı, bir sosyal güvenlik ağına ihtiyaç duyar.⁶

Öte yandan, kapitalist piyasa sisteminde, bireyin piyasada sahip olduğu pozisyona bağlı olmaksızın ve aslında tamamen piyasa merkezli sonuçları düzeltmek amacıyla Marshall, vatandaşların devletin kurumları aracılığıyla birbirlerinin refahı için toplu yükümlülüklerle sahip olduklarını da belirtmiştir. Sınırsız piyasa kapitalizminin tüm vatandaşların hakkı olan sosyal hizmet ve yardımları garanti altına almadaki yetersizliği, adaletsizliklerin doğmasına neden olmuştur. Piyasadaki bu adaletsizlikler ise, sosyal istikrarı sağlayabilmek ve sosyal bölünmeleri önlemek için, devlet tarafından sosyal vatandaşlık haklarının meydana getirdiği toplu sadakat ve bağlılıkla gidermek durumunda kalmıştır. Marshall devletin bu kurumlarını, refahın demokrasi ve kapitalizmden ayrı fakat potansiyel olarak bunlarla çatışma halinde olduğunu savunarak, demokratik

³ Meryem Koray, **Avrupa Toplum Modeli?Nereden Nereye**, İstanbul: Basisen Yayınları-31, 2002, s. 72.

⁴ John Harris, "State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism", **British Journal of Social Work**, 1999, vol.29, s. 1.; T. H. Marshall, **Class, Citizenship and Social Development**, USA: Anchor Books, 1965.

⁵ T. H. Marshall, **Class, Citizenship and Social Development**, USA: Anchor Books, 1965.

⁶ Kevät Nousiainen and Anu Pylkkänen, "Social Citizenship - The Nordic Model?", <http://www.helsinki.fi/science/xantippa/wle/wle23.html>, 12/12/2004

siyasal sistem ile eşitlikli ekonomik sistem arasındaki gerilimi idare eden kurumlar olarak görmüştür.⁷

Bunun yanında Marshall, Marksist düşünce ile aynı noktadan yola çıkarak ama farklı sonuçlara ulaşacak biçimde devlet refahını; kuralları koyan hâkim sınıfın sosyal istikrarı sağlamak ve kapitalist toplumu sürdürmek amacıyla, kapitalizmin sosyal sonuçlarına cevap teşkil edecek biçimde vatandaşlığın sosyal haklarının somut ifadesi olarak, sosyal hizmetler aracılığıyla ödediği bir diyet gibi görmüştür. Ayrıca, sosyal hizmetlerin tüm vatandaşların ve özellikle de çalışan kesimin, yaşama şansını geliştirirken, diğer taraftan da piyasa ekonomisinin sürdürülmesine imkân verdiğini belirtmiştir.⁸

İngiliz refah devletinin ilk teorisyenlerinden biri de olan T. H. Marshall, bu görüşleri doğrultusunda vatandaşlığın bileşenleri ya da çeşitli yönleri üzerine bir model kurmuştur. Bu model üç tür vatandaşlık bulunduğu fikrine dayanmaktadır. Bunlar, İfade özgürlüğü, adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün ön koşulları gibi kavramlardan oluşan sivil vatandaşlık; yerel yönetimler ve ulusal parlamento yoluyla siyasi güce katılma hakkı gibi haklardan meydana gelen siyasi vatandaşlık; bir nebze iktisadi refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan standartlara uygun bir şekilde medeni bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına alan sosyal vatandaşlıktır.⁹

Düşünce, konuşma, toplanma ve örgütlenme haklarını savunmak, vatandaşlara kendi çıkarlarını ve kimliklerini savunmada organize olma imkânı vermektedir. Ayrıca bunlar “*devletin kısıtlamadığı özgürlükleri*”, yani devlete karşı olan hakları ifade etmektedirler. Buna karşılık sosyal haklar ise, devlet veya devletin idari birimleri tarafından sağlanan yardımlara ilişkin taleplerdir. Sonuçta sosyal haklar vatandaşın rolünün “*müşterileşmesine*” öncülük eder. Kısacası, hem ontolojik, hem de siyasi açıdan sivil, siyasi ve sosyal haklar birbirinden oldukça farklıdır.¹⁰

Marshall da hemen hemen bu görüşe katılmaktadır. Ona göre, hizmetlerden faydalananlar pasif “*müşteri-vatandaşlar*”dır ve ayrıca sosyal haklar vatandaşların güç kullanmaları için tasarlanmamıştır. Ona göre, bunların merkezinde devletle vatandaş arasındaki bir müşteri ilişkisi vardır. Bu ayrımı Marshall, sosyal haklar ve sivil haklar arasındaki farklılıkları göstermek üzere bir karşılaştırma yaparak açıklığa kavuşturmuştur: Sivil haklar bireylere yetki olarak verilmiş olmasına rağmen, gruplar, birlikler, işbirlikleri ve her çeşit hareket oluşturmak için kullanılırlar. Dolayısıyla sivil haklar, gücün bir çeşididir. Sosyal

⁷ Harris, **a.g.m.**, s. 1

⁸ Harris, **a.g.m.**, s. 2.

⁹ Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 52.

¹⁰ Susan McGrath, “The Practice of Social Citizenship: Lessons From the Canadian Centre for Victims of Torture”, <http://www.ccvv.org/socialcit.html>, 12/01/2005, s.4

haklar ise, kesin olarak gücün herhangi bir biçimini kullanmak üzere tasarlanmamıştır, bireyleri birer aktör gibi değil, tüketici olarak görürler.¹¹

Marshall'ın bu üçlü vatandaşlık modelinin merkezinde eşitliğin ve sosyal hakların karşılıklı etkileşimi bulunmaktadır. Bu modelle Marshall, vatandaşlığın sadece siyasi tanımındaki kısıtlamaların altını çizmiştir. Vatandaşlığın toplumsal bileşenini işin içine katmış, toplumsal ve iktisadi refah getiren hakların yokluğunda kapitalizm rejimi altındaki sivil ve siyasi vatandaşlığın en iyi olasılıkla kısmi bir vatandaşlık olacağını fark etmiştir.

İlk dönemlerde bu 3 hak çeşidi birbirinden kesin biçimde ayrılmıyor aksine birbirine harmanlanmıştı. Maitland'ın da belirttiği gibi, *“tarihte ne kadar geriye gidilirse, devletin çeşitli fonksiyonları arasında kesin ayrımlar yapmak o kadar zorlaşır: Aynı kuruluş hem yasa koyucu hem hükümet hem de mahkeme olabilmektedir”*. Maitland burada sivil ve siyasi kurum ve hakların birleşmesinden bahsetmektedir. Ancak bir bireyin sosyal hakları da aynı bileşimin bir parçasıdır ve bireyin sahip olabileceği hak düzeyini ve üyesi olduğu toplum ilişkilerinin yönetimine katılma biçimini belirleyen mevcut durumdan türemektedir.¹²

1.2.1. Sivil Vatandaşlık

Vatandaşlığın sivil görünümü XVIII. yüzyılda burjuvazinin doğuşuyla ortaya çıkmıştır ve bireysel özgürlük için gereken konuşma özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı, sözleşme yapma ve adalet hakkı gibi haklardan oluşmaktadır.¹³ Ticaretin ve ticari malların gelişmesiyle mülk sahipliği önemli ancak bir o kadar da güvencesiz hale gelmiş; dolayısıyla mülk edinme haklarını koruyacak, ticari anlaşmaları garanti altına alacak ve piyasanın işleyişini yönetecek yeni bir siyasi otorite anlayışına duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu hakların ve garantilerin, günümüz vatandaşlığının tarihsel özünü oluşturan ve Marshall'ın sivil vatandaşlık olarak adlandırdığı vatandaşlık türünü oluşturduğu söylenebilir.¹⁴

Sivil vatandaşlık, vatandaşların peşine düştüğü ve toplumun demokratik gerçekleri ile ilgili genel kabul gören amaçlara uygun bir yaşam tarzıyla ilgilidir. Toplumun ana değerlerine, vatandaşla olan ilişkide devletin karar alma sınırlarına ve özel çıkar gruplarının haklarına vurgu yapar. Konuşma ve ifade özgürlüğünü, kanun önündeki eşitliği, kurumsal özgürlüğü ve bilgi alma özgürlüğünü içerir.¹⁵ Ancak bu özgürlük kendi içinde de farklılıklar gösterebilir. Örneğin, adalet hakkı

¹¹ Harris, **a.g.m.**, s. 4.

¹² Marshall, **a.g.e.**, s. 78.

¹³ Marshall, **a.g.e.**, ss. 75-78.

¹⁴ Joe Foweraker and Todd Landman, **Citizenship Rights and Social Movements**, Oxford University Press, 1997, s. 6.

¹⁵ Hébert, Yvonne and Sears, Alan, **“Citizenship Education”**, http://www.cea-ace.ca/media/en/Citizenship_Education.pdf, 12/01/2005.

http://www.cea-ace.ca/media/en/Citizenship_Education.pdf, 12/01/2005, s.2

diğerlerinden farklıdır. Çünkü, herkesle eşit biçimde hak iddia etme ve hakkını savunma hakkıdır ve hukuk süreciyle ilgilidir. Bu da bize sivil haklarla en yakından ilgili kuruluşların mahkemeler olduğunu gösterir.¹⁶

1830'larda siyasi haklar yeni yeni gelişirken, sivil haklar büyük ölçüde bugünkü görünümüne benzer bir hale kavuşmuştur. Ancak, buradaki en önemli istisna, grev hakkıdır. Bu hakkı çalışanlar için hayati kılan ve siyasi irade için kabul edilebilir yapan koşullar henüz tam olarak gerçekleşmemiştir.¹⁷ Bu dönemlerde işçi örgütlenmesi, girişim özgürlüğünü kısıtlayan ve zedeleyen eylemler oldukları gerekçesiyle yasaklanmaktaydı. Yine de işçi sınıfı yükselen bir sınıf olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmış, uzun bir örgütlenme mücadelesi vermiş ve bu mücadele, sonunda meyvesini vermiştir. Geleneksel olarak bu toplu mücadelelerin sınıf çatışmalarını ve özellikle de işçi sınıfının yükselişini ifade ettiği savunulmaktadır. Gerçekten de İngiliz Sosyal Tarih Okulu, yoksul ve çalışan kesimin haklardan ilk önce bahseden kesim olduğunu ve haklar bütünü'nün bir parçası olarak örgütlenme özgürlüğünü başarıyla savunduğunu belirtmiştir.¹⁸

Gittikçe proleterleşen Avrupa'da ve siyasal anlamda bilinçlenen işçi sınıfı karşısında baskı ve yasaklar daha fazla sürdürülemedi. Bu nedenle 1800'lü yılların sonlarına doğru tüm Avrupa'da sendika kurulması serbest bırakılmış ve oy hakkı işçileri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu her iki hakkın kazanılması, işçi mücadelesinde düzenin devrilmesi yerine kabulü ve devrim yerine parlamenter demokrasi yoluyla mücadeleye devam edilmesi şeklinde çok önemli bir zihniyet değişimine de yol açmıştır.¹⁹

1.2.2. Siyasi Vatandaşlık

Siyasi vatandaşlıktan kastedilen, politik karar vericilerin yatırım yaptığı bir grubun üyesi olarak veya böyle bir gruba dahil bir seçmen olarak siyasi gücün uygulanmasına katılım hakkıdır. Bu duruma uygun kurumlar ise yerel hükümet konseyleri ve parlamentodur.²⁰ Erkeklerin oy hakkı ile parlamento seçimlerine katılımı yoluyla, karar verme sürecine giriş biçimindeki siyasi haklar, XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve kısmen de olsa çalışanların vatandaşlık taleplerini yansıtmıştır.²¹ Siyasi vatandaşlık, oy verme ve siyasi katılım hakkını içerir. Serbest seçimler vatandaşlığın bu boyutu için anahtar unsur konumundadır. Tüm bunların anlamı, siyasi vatandaşlığın kısaca politik sisteme ilişkin siyasi hak ve görevlere vurgu yapmaktır.²²

¹⁶ Marshall, **a.g.e.**, ss. 76-78.

¹⁷ Marshall, **a.g.e.**, s.81.

¹⁸ Foweraker and Landman, **a.g.e.**, ss. 1-2.

¹⁹ Koray, **a.g.e.**, s. 59.

²⁰ Marshall, **a.g.e.**, s. 78.

²¹ Marshall, **a.g.e.**, s. x.

²² Hébert and Sears, **a.g.m.**, s.3

Toplum içindeki bireylerin eşitliği ve özgürlüğü düşüncesi ve oradan da yasa yapma ve kendi kendini yönetme hakkı kabul edilince, kaçınılmaz biçimde siyasal hakların önü açılmıştır. Böylece birey siyasal bir nitelik kazanmış ve “vatandaş” olmuştur. Hem hak sahibi birey olma hem de bu hakkı kullanarak kendi geleceğini belirleyecek yasalar yapma gücü ancak “vatandaş” olarak kabul edilmekle mümkündür. Öte yandan, siyasal haklar insan haklarının ekonomik ve sosyal haklara doğru genişlemesine de neden olmuştur.²³

Siyasi hakların gelişimi hem zaman hem de karakter olarak farklıdır. Siyasi hakların oluşum süreci, artık özgürlükle birlikte anılmaya başlanan sivil hakların vatandaşlığın genel biçimi olarak bahsedilmek üzere yeterli güce eriştiği XIX. yüzyıl başlarında başlamıştır. Başladığında ise yeni haklar yaratılmasından değil, eski hakların nüfusun yeni kesimleri için de kabul edilmesinden oluşmuştur. XVIII. yüzyılda siyasal hakların kapsam açısından olmasa da dağıtım açısından, yani demokratik vatandaşlık standartları açısından eksik olduğu görülmektedir.²⁴ Öte yandan, XIX. yüzyılın kapitalist toplumu siyasal hakları sivil hakların ikinci bir türü olarak görmekteydi. Ancak XX. yüzyılda bu durum değişmiş ve siyasal haklar ayrı ve bağımsız biçimde vatandaşlığa dahil olmuştur.²⁵

Sivil haklar vatandaşlık mücadelesine 2 türlü katkıda bulunmuştur: Birincisi, temel hak ve özgürlüklerin hükümetlerce açıkça inkar edilmesi bu hakların önemini arttırmış ve siyasal etkinlik için yeni bir gündem yaratmıştır. Haklar için mücadeleyi doğuran etken, rejimin kendisidir. İkincisi, yasalar önünde eşitlik ya da siyasal fırsatlarda eşitlik gibi evrensel haklara ilişkin talepler, açık bir meydan okuma teşkil etmiştir. Kısacası, toplumsal hareketlerin sivil ve siyasal haklar için baskı yapmaları, temel özgürlükler ve kültürel sosyal hakların doğuşuna dair oluşabilecek karşı koyuşlar için bir savunma anlamındadır.²⁶

1.2.3. Sosyal Vatandaşlık

Sosyal vatandaşlıktan kastedilen, iktisadi refah ve güvenlik hakkından, sosyal mirasın tamamını paylaşma hakkına ve toplumda hakim olan standartlara uygun modern ve çağdaş bir yaşam sürdürme hakkına kadar uzanan haklar bütünüdür. Bununla en yakından ilişkili müesseseler, eğitim sistemi ve sosyal hizmetlerdir.²⁷ Vatandaşlığın bu sosyo-ekonomik boyutu toplumsal bir bakış açısıyla bireyler arasındaki ilişkilere ve politik alanlara katılım haklarına atıfta bulunur. Sosyal ve ekonomik haklar ekonomik rahatlık, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, asgari geçim hakkı ve güvenli bir çevre hakkını içerir. Sosyal

²³ Koray, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴ Marshall, **a.g.e.**, s. 84.

²⁵ Marshall, **a.g.e.**, s. 86.

²⁶ Foweraker and Landman, **a.g.e.**, s. 16.

²⁷ Marshall, **a.g.e.**, s. 78.

vatandaşlık bir toplum içindeki bireyler arasındaki ilişkilere vurgu yapar, sadakat ve dayanışma talep eder.²⁸

Marshall'ın vatandaşlar arasındaki eşitliğin geliştirilmesine dayanan sosyal vatandaşlık kavramında devletin sosyal hizmetlerine eşlik eden haklar, devletin kitlesel yardım ve hizmet yetkileriyle ilgili sosyal demokratik varsayımlara dayandırılmıştır. Daha açık bir anlatımla, Marshall'ın sosyal haklar ile kastettiği, bireysel olarak ileri sürülebilir hizmetlerden ziyade, devletin sağlık, eğitim ve refah alanında bir toplu hizmet sağlama görevidir.²⁹ Marshall, sosyal vatandaşlık uygulamaları sonucunda, devletin refah yardımlarının sadece ümitsiz ve yardıma muhtaç vatandaşları hedef almaktan çıkıp, ilkelere bir birbirine yaklaşma ve uygulamalarda bir bütünlük sayesinde tüm vatandaşları kapsayacak şekilde genişlediğini savunmuştur.³⁰

Vatandaşlığın modern içeriği temel olarak eşitlikçi ve evrensel olmasına rağmen, birçok yerde bu durum pratikte geçerli değildir. Vatandaşlığa dair pratikteki bu başarısızlıklar özellikle onun sosyal görünümünde, yani sosyal vatandaşlıkta, oldukça belirgindir. Örneğin, ABD tüm sanayileşmiş ülkeler içinde en büyük sağlık harcaması yapan ülke olmasına rağmen, bu ülkede 40 milyon temel sağlık sigortası koruması bulunmayan sigortasız insan vardır. AB'ye üye ülkelerden Yunanistan, İspanya, Fransa ve İtalya'da herkes için resmi minimum gelir desteği hakkı bulunmamaktadır. Bu tür eksikliklerine rağmen sosyal vatandaşlığın eşitlikçi ve evrensel idealleri, sosyal korumaya ve daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşmada gerekli kurumsal değişimleri gerçekleştirmeye yönelik ahlaki çekiciliğini kaybetmemiştir.³¹

Öte yandan sosyal vatandaşlık, liberal demokrasinin sınırlı ve minimum rolünün ötesine geçer; kültürel, sosyal, ekonomik ve politik hayata tam katılımı ve insan haklarına ve sosyal adalete saygı gösterileceğine ilişkin taahhüdü içerir. Yani, sosyal hayata ve topluma tam katılımın devam ettirilmesine dair garantileri kapsar.³²

Sosyal haklar, ekonomik refah ve güvenliğe katılımı mümkün kılmasına rağmen, devletin sosyal refah yardımlarıyla eş anlamlı değildir. Marshall'a göre refah hakları ile sosyal vatandaşlığı aynı görmek doğru değildir. Çünkü refah hakları sadece koruma ihtiyacı içindeki hassas bireyler üzerinde anlam kazanırken, sosyal vatandaşlık ise evrenseldir ve toplumun bir üyesi olma dürtüsü sayesinde bir hak halini alır. Sosyal vatandaşlık basit biçimde hizmetlere dahil edilme veya

²⁸ Hébert and Sears, **a.g.m.**, s.4

²⁹ Harris, **a.g.m.**, s. 2.

³⁰ Marshall, **a.g.e.**, s. 97.

³¹ Chack Ke Wong, Ka Ying Wong, "Universal Ideals and Particular Constraints of Social Citizenship: the Chinese Experience of Unifying Rights and Responsibilities", **International Journal of Social Welfare**, 2004, vol.13, s. 1.

³² McGrath, **a.g.m.**, s.5

sosyal hizmetlerin bir reçetesini sunmadan ziyade, toplum içindeki mevcut standartlara uygun çağdaş bir yaşam sürdürme şeklindeki devletin herkesi kapsayan uygulamalarına katılımı içerir.³³ Başka bir ifadeyle, sosyal vatandaşlık temelde refah devletlerinin tüm vatandaşların eşitlik temelinde sosyal uyumunu ve bütünleşmesini teşvik etme düzeyinin ölçülmesi anlamına gelmektedir.³⁴

Refah, güvenlik ve eğitim gibi haklardan oluşan ve vatandaşlığın XX. yüzyıldaki tanımında önemli bir unsur haline gelen sosyal haklar, geleneksel hakların tersine derin bir şüphecilikle karşı karşıyadır. Başka bir ifadeyle, sosyal hakların bireyin haklarının temel bir parçası olarak kabul edilip edilemeyeceği, sivil ve siyasal haklarla uyumlu olup olmadığı gibi konularda bazı tereddütler vardır. Genellikle sosyal haklara tereddütle yaklaşan veya kabul etmeyenler neo-liberallerdir. Bunların karşısında ise sosyalistler bulunur. Neo-liberaller, özellikle de sosyal haklara karşı güçlü bir karşıt görüş üretmiş olan Hayek, geleneksel sivil ve siyasal hakların doğasıyla sosyal hakların doğası arasında ciddi çelişkiler bulunduğunu, bu nedenle de sosyal haklar konusundaki zorlamaların liberal düzenin yıkılmasına yol açacağını savunmaktadır. Buna karşılık sosyalistler ise, sosyal hakların geleneksel hakların gerekli bir uzantısı olduğunu, bunlar olmadan geleneksel hakların içinin boş olacağını ileri sürmektedirler.³⁵

XX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da artık bazı gerçekler görülmeye ve haklar konusunda yeni arayışlar gündeme getirilmeye başlamış, liberal görüşlerin tüm özgürlük vaatlerine karşın büyük kitlelere hiçbir şey getirmediği anlaşılmıştır. Ekonomide özgürlüğün emeğin sömürülmesi anlamını taşıdığı, insan hakları denince en başta mülkiyet hakkının anlaşıldığı, eşitlik ve vatandaşlığın varlıklı erkeklerle sınırlandırılmış olduğu görülmüştür.³⁶ Zaten piyasanın hakim olduğu bir toplumda, sosyal hakların tanınması ve elde edilmesi her zaman karmaşa yaratmıştır. Çünkü sosyal haklar kapitalist bir toplumda hiçbir zaman sivil ve siyasi haklar gibi kökleşemez. Bunun nedeni, sosyal hakların kapitalist düzene diğer ikisi gibi ait olmamasıdır.³⁷

Sosyal hakların elde edilmesinde sosyal hareketler önemli yer tutar. Sosyal hareketler hakları sadece bir sembol olarak görmez ve kabul etmez; ancak bu hakların keşfedilmesinde, biçimlendirilmesinde ve yayılmasında son derece aktiftirler. Öte yandan sosyal hareketler genellikle hakların açık olmadığı veya

³³ Robert W. Lake and Kathe Newman, “Differential Citizenship in the Shadow State”, **Geojournal**, 2002, vol.58, s. 2.

³⁴ Birgit Pfau-Effinger, “Changing Welfare States and Labour Markets in the Context of European Gender Arrangements”, <http://www.socsci.auc.dk/cost/gender/Workingpapers/pfaueffinger.pdf>, 15/12/2004 , s.6

³⁵ Joao Carlos Espada, **Social Citizenship Rights- a critique of F. A. Hayek and Raymond Plant**, Great Britain: MacMillan Press, 1996, s. 2.

³⁶ Koray, **a.g.e.**, s. 82.

³⁷ Harris, **a.g.m.**, s. 12.

planlı bir biçimde görmezden gelindiği durumlarda ortaya çıkar. Bu yolla hareketler rahatsızlıkları isimlendirmede ve tercüme etmede ve bunlarla diğer rahatsızlıklar arasında hak temelinde bağlantılar kurmada aktif biçimde rol alırlar.³⁸

Öte yandan, sosyal hareketler hem hakların anlaşılmasında ve algılanmasında hem de fikirlerin yayılmasında bir araçtır. Bu hareketlere katılanlar haklarını, örgütlenmenin katılımı ve strateji üzerine yapılan tartışmalar aracılığıyla öğrenirler. Dolayısıyla da “*hak dilini*” öğrenme toplu eylemin bizzat kendisi aracılığıyla olur. Bu nedenle de hareketlerin yükselişi yavaş yavaş bu dili tüm topluma yayar. Bireysel hakların kısıtlandığı siyasi alanlarda sosyal hareketler, hakların uygulanmasında veya yayılmasında etkili olmak için uygun taleplerde bulunabilen eylemler olarak tanımlanabilir.³⁹

1.3. Marshall’a Yöneltilen Eleştiriler

Marshall geliştirdiği modelle, hem vatandaşlığın ve hakların gelişimini tutarlı bir biçimde ilişkilendirerek ortaya koymuş hem de kendisinden sonra gelen araştırmacılara da ışık tutmuştur. Ancak Marshall’ın modeli dönemine göre başarılı sayılmakla birlikte, tamamen kusursuz değildir. Bu anlamda, söz konusu modelin günümüz gerçekleri ve gelişmeleri ışığında yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerektiğini savunan araştırmacı sayısı da oldukça fazladır.

Marshall’ın vatandaşlık teorisi incelendiğinde, bazı önerilerinin günümüz şartlarında geçerli olduğunu, bazılarının ise olmadığını görürüz. Örneğin Marshall, tüm hizmetlerin ücretsiz olmasını öngörmemiştir. Ayrıca, Marshall refahın piyasa ile oranlanmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda, yardım miktarı ve vatandaşlığa ilişkin yükümlülükler Marshall’ın vatandaşlık modelinde çok açık değildir. Marshall, haklara vurgu yaparken, yükümlülüklere daha az değinmiş, böylelikle de yükümlülükler konusundaki görüşleri belirsiz kalmıştır. Ancak Marshall’ın yükümlülükleri tamamen reddettiği de doğru değildir: Ona göre, “*vatandaşlık, toplumun tam üyesi olanlara bahşedilmiş bir statüdür. Bu statü sahiplerinin her biri, haklar ve yükümlülükler bakımından eşittir*”.⁴⁰ Yükümlülükler vergi ödeme zorunluluğu ile sigorta ödemeleri gibi yükümlülüklerdir. Eğitim ve askeri hizmet de mecburidir. Diğer görevler ise belirsizdir ve “*iyi bir vatandaş gibi yaşama ve bireyin toplumun refahını arttırmak için verebileceğinin en fazlasını vermesi*” genel yükümlülüğüne dahildir.⁴¹

³⁸ Foweraker and Landman, **a.g.e.**, s. 32

³⁹ Foweraker and Landman, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁰ Marshall, **a.g.e.**, s. 87.

⁴¹ Martin Powell, “The Hidden History of Social Citizenship”, **Citizenship Studies**, 2002, vol.6, No.3, s. 9.; Jacqueline Heinen, “Gender, Social and Political Citizenship In Eastern Europe”, **Theory and Society**, 1997, vol.26, s. 587.

Marshall, vatandaşlığın gelişimini kapitalizmin tabiatında var olan bir özellik olarak ele alan evrimci bir görüş geliştirmekle eleştirilmiştir. Ancak Marshall'ın siyasi demokrasi ve kapitalizmin serbest piyasası arasındaki çelişkili ilişkileri ortaya koyan yazıları dikkatlice okunursa, bu görüşlerin küreselleşme çağında ne kadar geçerli olduğu ve kalkınmakta olan ülkelerdeki karşıt güçlerin neden çeşitli durumlarda benzer siyasi değerler dizileri oluşturduğu anlaşılır.⁴² Marshall'ın sosyal vatandaşlığın refah devletinin özünü oluşturduğu fikrine karşı çıkacak kimse yok gibidir. Ancak sosyal haklar Marshall tarafından belirsiz bir biçimde tanımlandığından beri, sosyal hakları tanımlamada problemler yaşanmaktadır. Bir grup yazar, Marshall'ın çalışmasının sosyal hakların düzey, biçim ve kapsamını belirginleştirmede başarısız olduğunu iddia etmektedir.⁴³

Feminist kesimin eleştiride bulunduğu nokta ise, cinsiyetler arasında uyumsuz varsayımlara gidilmiş olması ve modelin sadece erkek egemenliği üzerine kurulmuş olmasıdır. Buna göre, yardımlar önceki istihdam durumuna bağlı kılındığı için ve çalışma hakkının gündeme geldiği dönemlerde kadınlar bağımlı eşler olarak görüldüğü için, evli kadınlar, “*üçüncü sınıf yardımlara hak kazanmış ikinci sınıf vatandaşlar*” haline gelmektedir.⁴⁴

Feminist kanattan gelen bir başka eleştiri de, kavramın tek yönlü olarak ele alınmış olmasıdır. Yani, Marshall sosyal vatandaşlığı analitik bir yaklaşım kullanmak yerine normatif bir yaklaşımla tek yönlü olarak kavramlaştırmıştır. Daha açık bir anlatımla, sosyal vatandaşlık kavramı refah devleti ile kadınların emek piyasası davranışları arasında kesin bir bağlantı bulunduğu varsayımına dayandırılmış, kültür boyutu analize dahil edilmemiş ve sosyal değişim dikkate alınmamıştır.⁴⁵ Ayrıca genel olarak feministler, kadınların sosyal haklara oy verme hakkından önce sahip oldukları ve 1970'lere kadar bir dizi sivil haktan mahrum kaldıkları için, hakların gelişimini Marshall'ın belirttiği sıra ile ele almanın kadınlar açısından uygun olmadığını belirtirler.⁴⁶ Tüm bu eleştirilere ve tarihsel limitlerine rağmen Marshall'ın modeli yine de, tipolojisini yaparken ileri sürdüğü metot, göçmenler ya da kadınlar gibi tam vatandaş kabul edilmeyen bazı grupların statülerini görmeye ve vatandaşlık haklarının önceki durumu ile günümüzdeki yeniden düzenlenmiş durumunu anlamaya yardım etmesi açısından önemlidir.

⁴² Munck, **a.g.e.**, s. 52.

⁴³ Bkz. daha fazla bilgi için, Abdülkadir Şenkal, “Sosyal Politika ve Sosyal Vatandaşlık: Kölelikten Sosyal Vatandaşlığa (Avrupa Birliği Sosyal Vatandaşlık Örneği)”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 2006.

⁴⁴ Powell, **a.g.m.**, s. 3.

⁴⁵ Effinger, **a.g.m.**, s.5

⁴⁶ Heinen, **a.g.m.**, s. 581.

1.4. Sosyal Vatandaşlıkta Günümüzde Yaşanan Dönüşüm ve Gerileme

Günümüzün değişen dinamikleri karşısında, Marshall'ın vatandaşlığın sosyal hakları konusundaki görüşlerini aynen tekrarlamak yeterli değildir. Bu hakların, bugünkü daha bireyci ve tüketici odaklı ortam dahilinde yeniden analiz edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu anlamda, siyasetin sağ kanadında hizmetleri ve kaynakları kamu sektörünün dışına transfer ederek ve yumuşatılmış piyasa ayarlamaları yaparak gerçekleştirilmiş bir “*vatandaş bireysel olarak refahın bir tüketicisi veya müşterisi gibi güçlendirme*” stratejisi uygulanmıştır. Buna paralel olarak solda ise, vatandaşların sosyal refah hakları fazla benimsenmeyen durağanlıktan uzaklaştırılmaya çalışılmakta ve bireysel vatandaşla, refah devleti bürokrasilerinin büro-profesyonel* rejimlerine bir tepki olarak, yeni bir ilgi geliştirilmektedir.⁴⁷

Kısaca özetlemek gerekirse, 1990'ların başlarıyla birlikte, vatandaşlık konusunda sosyal hizmetlerde karma bir ekonomiyi öngören yeni bir konsensüs kurulmuştur. Bu konsensüs dahilinde sol ve sağ, vatandaşlık konusunda değişen siyasi içeriğe rağmen, Marshall ile aynı dili kullanmıştır.⁴⁸

Birçok yazar sosyal vatandaşlıkta son 20 yıl içinde ciddi bir gerileme olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte, sosyal vatandaşlığın Marshall tarafından yapılmış belirsiz tanımı, hangi kavramların sosyal vatandaşlığı en iyi karakterize edeceği konusunda emin olmayı zorlaştırmanın yanı sıra, hangi göstergelerin sosyal vatandaşlıktaki değişimi ölçebileceği konusunda da kesin bir fikir vermemektedir. Ancak yine de, bazı yorumcular haklara ve eşitliğe dayanan savaş sonrası vatandaşlığın ulusal durağan modelinden, yükümlülükler ve katılıma dayanan sivil toplum modeline doğru bir dönüşüm olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşlerde bir miktar gerçeklik payı olsa da, bunlar tüm manzarayı gözler önüne sermekte yetersiz kalmaktadır. Bir alternatif görüş ise, daha sınırlı, muhafazakâr bir vatandaşlık fikrine vurgu yapar ve son gelişmelerin Marshallcı sosyal vatandaşlıkta, geleneksel anlam düşünüldüğünde, şiddetli gerilemeler yaşanmasına yol açmadığını savunur.⁴⁹

Sosyal vatandaşlıktaki değişen vurgu esas olarak, refah devletinde yaşanan mali krizi yansıtmaktadır. Birçok Batı ülkesinde mevcut sosyal vatandaşlık anlayışı, ekonomik imkânsızlıklar döneminde sürdürülmek durumunda kalmıştır. Aslında, sosyal vatandaşlık anlayışı sürekli ekonomik büyüme ve haklarda ve

* Burada “büro-profesyonel” ifadesi ile kastedilen; farklı farklı refah devleti uygulamaları ve yardımları konusunda uzmanlaşmış veya her biri farklı bir hizmete yönelik olarak çalışan refah devleti birimleridir. Bunun sonucu ise bürokrasi, hantallık ve yavaşlık olduğundan, buna tepki gösterilmektedir.

⁴⁷ Harris, **a.g.m.**, s. 11.

⁴⁸ Harris, **a.g.m.**, s. 11.

⁴⁹ Powell, **a.g.m.**, s. 1.

sosyal korumada da buna paralel artış olacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Ne var ki, bu ekonomik büyüme artık güvence altında değildir. Bu yüzden, sosyal vatandaşlığın özünün sorgulanması daha sık rastlanır hale gelmiş, buna kurumsal sorumluluklar üzerindeki vurgu da eşlik etmiştir.⁵⁰ Başka bir ifadeyle, ekonomik büyüme hızı yavaşladıkça sosyal harcamaların maliyetleri daha çok tartışılır olmuştur.

Sosyal haklar kuşkusuz devletin belli miktarda sosyal harcama yapmasını gerektirir. Bununla birlikte, eğer bu sosyal haklar bazı yükümlülüklerle birlikte yürütülüyorsa, toplumlar için refah devletinin mali krizini aşmak daha kolay olacaktır. Mali krizlerin en önemli sebeplerinden biri hiç şüphesiz, harcamaların sahip olunan kaynaklardan daha fazla büyümesi ve sonuçta sosyo-demokratik projelerin ciddi darboğazlarla karşılaşmasıdır. Bu anlamda, günümüz refah devletlerinin çoğunda geçerli olan bir eğilim, sosyal hakların sosyal yükümlülüklerle bütünleştirilmesi çabasıdır. Başka bir ifadeyle, II. Dünya Savaşının hemen sonrasında başlayarak yaklaşık 30 yıl süren ve devletin vatandaşlarına karşılıksız sosyal haklar sunduğu ve “*Altın Çağ*” olarak isimlendirilen karşılıksız refah dönemi artık geride kalmıştır.

1.4.1 Sosyal Vatandaşlıkta Görülen Gerilemenin Nedenleri

Siyasi vatandaşlık ve yasal vatandaşlık eski Yunan ve Roma zamanlarından beri temel bir nitelik olarak görülmüştür. Her ikisi de, toplumun bir üyesi olmakla kazanılmış bir haklar ve yükümlülükler dizisinden oluşmaktadır. Bu fikirler hala vatandaşlık kavramının temellerini biçimlenseler de, önemli değişikliklere maruz kalmışlardır. En başta, XX. yüzyıldan XXI. yüzyıla geçişte liberalizm ve toplumculuk arasındaki tartışmalar vatandaşlığa yeni boyutlar eklemiştir. Bunlar, kimlik oluşturulması ve korunmasına yönelik mücadelenin önemini anlaşılmasını mümkün kılmış, sonuçta da vatandaşlık kavramını zenginleştirmiştir. Vatandaşlığın anlamı sosyal sistemlerin gelişmesine bağlı olarak ve aynı hızda gelişmiştir ve hatta vatandaşlık kavramı çerçevesinde adalet ve üyeliğe ilişkin son zamanlarda artan taleplerden de açıkça görülebileceği gibi, hala da gelişmeye devam etmektedir.⁵¹ Vatandaşlığın bundan sonraki muhtemel yeni tartışma eksenleri ise cinsiyet, göç, kimlik, çalışma gibi sosyal olgular olabilecektir.

Giderek küreselleşen bir dünya ekonomisinin vatandaşlığa etkisi de bu arka plan ışığında anlaşılmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ekonomik küreselleşme halk ile devlet arasındaki sınırsal bağları, uluslararası sınırların önemini azaltacak ve böylece geleneksel vatandaşlığın temellerini tamamen çökertmeye de, aşındıracak tarzda değiştiren çeşitli yönlerde zayıflatmaktadır.

⁵⁰ Wong and Wong, **a.g.m.**, s. 2.

⁵¹ Zoraida Mendiweso Bendek, “Citizens of the Future: Beyond Normative Conditions Through the Emergence of Desirable Collective Properties”, **Journal of Business Ethics**, 2002, vol.39, s. 2.

Fakat sonuçlar farklı, hatta çelişkilidir. Küreselleşmeden olumsuz etkilenen bazı fertler şimdi çok daha sınırsal ve şovenisttir. Postmodern ruh haline uygun olarak, bugünlerde bazı çevrelerde havalı bir biçimde “dünya vatandaşı”, “Avrupa vatandaşı” gibi kavramlardan bahsetmek moda haline gelmiştir. Vatandaşlığın bu şekilde milli sınırlardan arındırılması, genelde yurtsever vatandaşların büyük çoğunluğunu devlet ve bayraklarına bağlayan güçlü ilişkilere kıyasla, gerçek fakat toplumun yalnızca minik bir parçasını cezbeden aşırı ince ya da zayıf duyguları yansıtır görünmektedir.⁵² Sınırların belirsizleşmesinin veya genişlemesinin vatandaşlığa en büyük etkisi, onun sadakat ve bağlılık boyutunun zedelenmesi olacaktır.

Bazı ülkelerde, özellikle 1990’lı yıllarda görülen rejim değişiklikleri de vatandaşlığın sosyal görünümünde önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sovyet sisteminin çökmesi, komünizm altında inkar edilen demokratik özgürlüklerin restorasyonunu ve sivil, siyasi ve hatta daha önceleri tam istihdam altında gerekli görülmeyen işsizlik yardımları gibi belli sosyal hakları içeren yeni bir hukuk devleti anlayışının inşasını getirmiştir. Bu “geçiş dönemi” boyunca birçok insan hiç tereddütsüz piyasa ekonomisi sayesinde sosyal hakların, hizmetlerdeki niteliksel gelişmeye bağlı olarak genişleyeceğini ummuştur. Ancak beklenildiği gibi olmamış, işsizlik artmış; buna paralel olarak üretimdeki azalma sonucu sosyal ihtiyaçlara minimum dikkat yöneltilmiş ve önceki sosyal yardımlar insanlar tarafından aranır olmuştur.⁵³

Sonuç olarak, bireysel özgürlüklerdeki artışın ve serbest teşebbüs imkanının büyük sosyal eşitsizlik getirdiği gerekçesiyle, insanlar yeni düzenden hoşnutsuz olmaya başlamıştır. Liberal ekonominin ilk zafer havasının ardından, insanlar eskinin nostaljik duyguları olan “güvence”, “eşit toplum” gibi duyguları yeniden yaşamak adına kısıtlamaların, baskıların ve kayırmacılığın hüküm sürdüğü, sosyal yardımların miktarının ve niteliğinin tepeden inme belirlendiği, bireylerin mal gibi görüldüğü dönemleri arar olmuştur. Kısacası, Marshall’ın “vatandaşlığın sosyal hakları” vurgusuna olan ilgi, artan sosyal eşitsizliklerin ve özellikle de Doğu Avrupa’da artan yoksulluğun ardından yeniden artmıştır.⁵⁴

Öte yandan bir dizi değişimin, refah devletiyle ilgili önemli bir paradigma dönüşümüne işaret eden “eşitlikten uzaklaşılması” sonucunu doğurduğuna dair iddialar da vardır. Söz konusu bu değişimler kısaca; yeniden dağıtımdan vazgeçilmesi, vatandaşların yükümlülüklerinin arttırılması, sonuçlarda eşitlikten fırsatta eşitliğe⁵⁵ geçilmesi ve means-testing’dir.⁵⁶ Bazıları dikey yeniden dağıtımın

⁵² Richard Falk, “The Decline of Citizenship in an Era of Globalization”, **Citizenship Studies**, 2000, vol.4, No:1, s. 2.

⁵³ Heinen, **a.g.m.**, s. 583.

⁵⁴ Heinen, **a.g.m.**, s. 583.

⁵⁵ Sonuçlarda eşitlikten fırsatlarda eşitliğe geçilmesi, insanlara adil davranmanın meritokrasi terimleri ile tanımlanması anlamına gelmektedir. Meritokrasi ise, insanların

vatandaşlığı seyrelttiğini belirtmektedir. Vatandaşlığın özü konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bu doğrultudaki bir görüşe göre vatandaşlığın özü, vergidir. Vergileme açık olarak yabancılar arasında vatandaşlığa ilişkin sadakat bağlarını oluşturma aracı olarak tasarlanmıştır ve vatandaşlıktaki krizin odak noktasıdır. Bu nedenle, bir kez daha vergi bir yeniden dağıtım aracı olarak ve vatandaşların yükümlülüklerinin bir ifadesi olarak kullanılabilir. Bir başka görüş ise, ücretsiz hizmetleri vatandaşlığın özü olarak görür. Bu anlamda, artan masraflar vatandaşlığın gerileme sebebi olabilir.⁵⁷

Masrafların karşılanamaz hale gelmesi birçok ülkede özellikle de son 20 yıldır yaşanmakta olan bütçe krizleriyle ilgilidir. Ülkelerin yaşadığı bu bütçe krizlerinin bir sonucu, çalışan kadınlara çocuk bakımı için izin vermek yerine, doğrudan doğruya işten çıkarmak ve yerlerine erkek çalışan almak olmuştur. Bu yüzden artık kadınlar, çocuk sahibi olmayı istihdam edilmenin önündeki bir engel olarak görmeye başlamışlardır. Bu anlamda, birçok ülkede kadınlar çalıştıkları süre boyunca belli bir dönem için çocuk sahibi olmayacaklarına dair sözleşmeler imzalamaya başlamışlardır. Sonuçta, çocuk bakımı izinlerinin kadınların mesleki mobiliteleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu inkar edilemez. Bunun vatandaşlığın tanımındaki anlamı ise cinsiyet ayrımcılığıdır ve böyle bir hakkın ortadan kaldırılması kadınların bireysel özgürlüklerini kullanmalarını engellemektedir.⁵⁸

Bu eşitlikçi durumu gidermek için çalışan kadınlara, eski komünist düzen ülkelerinde de olduğu gibi çocuk bakım izinleri verilmesi bir çözüm olarak ileri sürülebilir. Ancak, bu teklif bazı çevrelerce memnuniyetle karşılanıp kabul edilirken, diğer bazı kesimler, bilhassa Batılı feminist yazarlar, bunun kadınların kariyerleri için negatif etkileri olacağını ve bu tip uygulamaların aslında kadınların asıl işinin evi olduğu fikrinin bir uzantısı olduğunu savunmaktadır. Hatta işi daha da ileri götürüp, refah devleti içindeki koruyucu hakların kadınlar üzerinde onları kamu alanının dışında özel bir alana koyarak, bir çeşit ikinci sınıf vatandaşlık sonucunu doğurduğunu belirten yazarlar da vardır.⁵⁹

Vatandaşlıktaki gerilemenin ve anlam değişikliğinin bir başka nedeni de, artık küresel dünyada fetihlerin durması ve askeri savunmanın eski önemini yitirmesidir. Bir başka ifadeyle, artık ülke sınırlarını genişletmenin önemi azalmıştır ve vatandaşlar da kendilerinin ve çocuklarının hayatlarını tehlikeye atarak devlet politikalarını destekleme konusunda isteksizdir. Böylece jeopolitik

toplum içinde servetleri yada sosyal pozisyonları nedeniyle değil, yetenekleri nedeniyle güç kazanmaları durumudur.

⁵⁶ Means-testing: İnsanların devletten ne kadar maddi destek alması gerektiğini saptamak için, ne kadar gelirleri olduğunun ölçülmesine dayanan yasal işlemlerdir.

⁵⁷ Powell, **a.g.m.**, s. 2.

⁵⁸ Heinen, **a.g.m.**, s. 583.

⁵⁹ Heinen, **a.g.m.**, s. 583.

bağlamında savaşın daha az merkezi olması gibi sebeplerle, kahramanlık temelli savaş tarzı dış politika yürütmek için vatandaşların hislerini kamçılama ihtiyacı azalmıştır. Artık insan rolünü en aza indiren yüksek teknoloji silahları kullanılmaktadır. Bu da devletin milli güvenlikle ilgili operasyonları için yurtsever vatandaşın rolüne duyduğu ihtiyacı azaltır. Böylelikle dünya tarihinin bu kavşağında vatandaşlığı daha da marjinalleştirir. Kaynaklar üzerindeki askeri maksatlı talepler daha çok küreselleşmenin şartlarına atıfla akla uygun hale getirilir ve bu yüzden geçmişin tipik bir vatandaşın bilincini biçimlendiren hayati şaşan ve utanç hikayeleri içeren savaşlarıyla özdeşleşen tarihi hatıralar ve siyasi mitlerden faydalanmaz. Aslında, mevcut şartlar altında devlet, ekonomik küreselleşmeyle ilgili iş kayıpları ve hayal kırıklıklarıyla başa çıkma aracı olarak, vatandaşları ilgisiz ve politika dışında tutarak pasifliğe sevk etme eğilimi içindedir.⁶⁰ Başka bir ifadeyle, vatandaşlık devlet tarafından bir gündemi değiştirme, hatta halkı gündemden uzaklaştırma aracı olarak kullanılmaktadır.

Vatandaşlıkta gerilemeye yol açan bir başka gelişme, yine ulusal refah devleti ve onun üzerindeki açık sınırlama ve kısıtlamalarla ilgilidir. Tam bir “özünün boşaltılması (hollowing-out)” süreci yaşanmaktadır. Bu süreç hem ulus ötesi oluşumlara doğru dikey doğrultuda hem de bölgeselleşmeye doğru aşağı doğrultuda gerçekleşmektedir. Gücün ulus devletlerden, çok uluslu şirketlere ve Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi ulus ötesi örgütlere transfer edildiği yönünde iddialar vardır. Bu anlamda örneğin, Avrupa’da güçler Avrupalılaşıma ya da Sosyal Avrupa söylemleriyle AB’ye doğru taşınmaktadır.⁶¹

Diğer tarafta ise, gücün yerel hükümetlere, bölgelere veya İskoç ya da Galli gibi uluslara teslim edilmesiyle bir “yerelleşme” yaşanmaktadır. Tüm bunlar, ulus devletin vatandaşlığın doğal mekanı olduğu fikri çerçevesinde bu doğal mekan kaybının vatandaşlıkta bir gerileme yaşanmasına neden olduğunu varsayar.⁶² Bilhassa çevre, insan hakları, feminizm, yerli halklar ve Güneyin ekonomik gündemine ilişkin ulus aşırı sosyal güçler yükselişe geçmiştir. Bu da bireysel ilginin seviyesinin ve yoğunluğunun geleneksel vatandaş eylem sahalarından daha fazla enerji çekmesine neden olmuştur. Bu durum ayrıca, küreselleşmenin ters etkilerini dengelemeye yönelik bir çabayı da temsil etmektedir.

Bu ulus aşırı sosyal güçler hükümetlerin tepeden-küreselleşme ile ilgili piyasa yönlü güçlerce hizaya getirilmesini dengelemek için, aşağıdan küreselleşme şeklinde alternatif bir küreselleşme ortaya koyan güçler olarak da görülebilir. Burada ya vatandaşlığın zayıfladığına dair daha fazla delil ya da bir küresel toplumun oluşumuna eşlik eden yeni bir ulus aşırı vatandaşlığın ilk aşamalarını görmek mümkündür. Vatandaşlık mefhumunu ulus aşırı bir mahale taşımak

⁶⁰ Falk, a.g.m., s. 9.

⁶¹ Powell, a.g.m., s. 10.

⁶² Powell, a.g.m., s. 10.

hususundaki bir isteksizlik, ancak onun hala geçici olacak veya bir tepeden-tepkiye karşı duramayacak kadar zayıf ve düzensiz bir politika türü olduğu şeklindeki görüşle açıklanabilir.⁶³

Ne var ki, Marshall'ın vatandaşlık tanımındaki “*bir topluluğun üyesi olma*” durumu, daha çok “*yerel refah devletleri*” veya “*yerel vatandaşlık*” biçiminde yerele odaklanmayı işaret etmektedir. Aslında, yerel ya da desentralize refah, birçok ülke için köklü bir özelliktir. Örneğin, İskandinav ülkelerinde belediye hizmetlerinin uzun bir geçmişi vardır. Federal sistemlerin alt birimleri kesin biçimde otonomi sahibi olarak tanımlanmaktadır. Hatta, ABD ve Kanada gibi bölgeler arasında farklı refah uygulamalarına rastlanan ülkeler oldukça, ulusal bir refah devletinden açıkça bahsetmek kolay olmayacaktır. Bu nedenle, tarihsel olarak bir karşılaştırma yapılırsa, ulusal refah devletinin bir norm olmaktan ziyade, bir istisna olduğu sonucuna varılacaktır.⁶⁴

Bu doğrultuda, bazı yerelleşmeci yazarlar, yerel otonominin vatandaşlıktaki temel bir içerik olduğunu ileri sürerler. Son zamanlarda ilgiler yeniden yerelleşmeye doğru çevrilmiştir. Özellikle refah devletinin ilk zamanlarında çok yaygın olan yerelleşmenin yok sayılması, muhtemelen artık son bulmaktadır. Kısacası, özünün boşaltılması, ulusal refah devletlerinin en şaşalı günlerinin geçmişte kaldığı anlamına gelmektedir.⁶⁵ Artık, sınırlı ve hatta koşullu refah politikaları daha yerel kapsamlı oluşturulmakta ve tek ve genel refah politikalarının yerini, birden çok politika almaktadır.

Buraya kadarki açıklamalar ışığında kesin olarak ortaya çıkan gerçek şudur: Bir vatandaşlıktan vazgeçme ya da vatandaşlığın sona ermesi durumu söz konusu değildir. Sadece vatandaşlığın, özellikle de sosyal vatandaşlığın, niteliği değişmektedir. Aşırı hoşgörüyü ve bağımlılığa neden olmakla eleştirilmesine rağmen vatandaşlık hakları, modern yönetimde temel araçlardır; sosyal kaynakların adil dağıtımında ve sosyal düzenin devamında önemlidirler. Aynı zamanda, her bir vatandaşa saygı duyulması gerektiğini ve farklı muameleye tabi tutulmaması gerektiğini de ifade ederler.

Daha da önemlisi, vatandaşlığın sivil, siyasi ve sosyal hakları devletin ve güçlünün tecavüzlerine karşı koruma da sağlayabilir. Böylece, sosyal hakları da içeren vatandaşlık hakları fonksiyonel ve ahlaki olarak haklı çıkarılmıştır. Bu nedenle, modern sosyal ayarlamaların neden olduğu bir “*ahlaki eksiklik*” varsa, yani haklar sorumlulukların üstüne çıkmışsa, vatandaşlık dengesinin sorumluluklar tarafını desteklemek, güçlendirmek gereklidir. Sosyal haklar ile sosyal yükümlülükler arasındaki her türlü dengesizliğin topluma muhtemelen bir maliyet yükleyeceği iddia edilebilir. Daha fazla hakkın olması bir “*görev*”

⁶³ Falk, **a.g.m.**, s. 10.

⁶⁴ Powell, **a.g.m.**, s. 11.

⁶⁵ Powell, **a.g.m.**, s. 11.

(yükümlülük) eksikliği” doğururken, “hakların eksikliği” ise birçok vatandaşın, özellikle de aşırı kırılgan ve duyarlı durumda olanların temel korumadan ve saygıdan yoksun kalması anlamına gelmektedir.⁶⁶ Bununla birlikte, haklar ve yükümlülükler arasındaki bir denge de standart bir kural değildir. Ancak bir idealdir ve sosyal gelişme için kıyaslamada bulunma imkanı sağlar.⁶⁷ Bu nedenle, ülkelerin sosyal gelişme düzeylerini değerlendirirken tek ve standart bir ölçüt kullanmak yerine, her ülkeyi kendi toplumsal ve finansal gerçeklerine göre değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Vatandaşlığın, sınırsal hükümler devletın zayıflamasının ve küresel piyasa güçlerinin kuvvetinin bir sonucu olarak modernist rolüne yönelik tehditlerin artmasına rağmen, önemini korumasının bir diğer sebebi, demokrasinin korunmasına ve insan haklarının gerçekleşmesine potansiyel katkısıdır. Devlete nispetle hakların ve görevlerin temeli olarak vatandaşlık fikri çeşitli milli ortamlarda yürütülen muhalefet ve reform politikaları için meşru bir zemin sağlamayı sürdürür. Vatandaş, diğer birçok hususun yanı sıra, hükümet ve siyasi liderlerden yurt içindeki toplumun düzeninin sağlanmasıyla ilgili uluslararası yükümlülükler dahil, hukuka uyacaklarını bekleme hakkına sahiptir.⁶⁸ Özetle vatandaşlık, hala bireyler için belli oranda bir “hak koruma garantisi” olma işlevini sürdürmektedir.

Sonuç olarak, bu gibi nedenlerden ötürü vatandaşlık ilişkilerinin sona ermesi mümkün değildir. Ama bu, vatandaşlığın çağın ve değişimlerin gereklerine göre yeniden yorumlanmasına ve düzenlenmesine de engel teşkil etmemektedir. Zaten vatandaşlığın ve hakların tarihsel gelişimi incelendiğinde, vatandaşlık haklarının ihtiyaçlara ve dönemin gereklerine uygun biçimde yavaş yavaş genişleyerek bugünlere geldiği de açıkça görülecektir.

1.4.2. Sosyal Hakların ve Yükümlülüklerin Birleştirilmesi: Aktif Vatandaşlık

Sanayi Devrimi nasıl tarım toplumunu alt üst ettiyse, bilgi toplumu da XX. yüzyılın sosyal ve siyasi düzenini yeniden şekillendirmekte ve temelde, bilgiyi ve dolayısıyla da gücü, kuruluşlardan bireye yaymaktadır. 1980’ler boyunca, işletmeler hızla değişen küresel piyasalara hızla adapte olmalarına engel olan hiyerarşilerden kurtulmaya başladılar. Şimdi sıra ülkelere gelmiştir. Bu anlamda önlemler alan ülkelerin yaptıkları çalışmalar benzer biçimde, merkezi devletin iş yükünü kırmak ve birimlerini daha iyi çalışır hale sokmak yönünde olmuştur.

⁶⁶ Wong and Wong, s. 2.

⁶⁷ Wong and Wong, s. 3.

⁶⁸ Falk, a.g.m., s. 11.

Bunu da, güç ve sorumluluğu yerel kuruluşlara ve bireylere devrederek gerçekleştirmişlerdir.⁶⁹

Sosyal vatandaşlığa ilişkin ilk analizlerde, genellikle “*vatandaşlık hakları*” kavramına vurgu yapılmışken, artık sosyal yükümlülükler ve sorumluluklara daha çok vurgu yapılmaktadır. Bilindiği üzere, sosyal vatandaşlık başlangıçta bütün vatandaşların, piyasadaki pozisyonlarını dikkate almaksızın, toplumda hakim olan standartlara uygun refah haklarına sahip olmaları anlamına gelmekteydi; vatandaşlık hakları sosyal dayanışma ve ulusal kimlik için önemli addedilmekteydi.

Ancak ne var ki, son zamanlardaki çalışma ve tartışmalar sosyal vatandaşlığı, özellikle de vatandaşlığın hedeflerini kurumsallaştıran, hatta bir anlamda hayata geçiren refah devleti kavramı çerçevesinde, bireylerin pasifliğine ve vatandaşlık özelliklerini yeterince sergileyememelerine katkı sağlayan bir kavram olarak değerlendirmektedir.⁷⁰ Savaş sonrasında sosyal hak temelli düzenlemeleri ve uygulamaları, koşullu refah devleti anlayışı ile yer değiştirmiştir. Normalde haklar herhangi bir şarta bağlı değildir, ancak son zamanlarda yükümlülüklerle daha çok ilişkilendirilmektedirler. “*Üçüncü Yol*” denilen yeni akım sonucunda, artık hükümet politikaları haklar ve yükümlülükler üzerine oturtulmaktadır. Giddens’a göre bu yeni politikanın temel düsturu, “*sorumluluk yoksa hak da yok*”tur.⁷¹

Aynı doğrultudaki bir diğer eleştiri de, vatandaşların sadece hak sahibi ve yardım kullanıcı bireyler olmak yerine, piyasadaki birçok seçenek içinden seçim yapan ve bu durumda da söz konusu seçimlerin sonuçlarını kabul eden sorumlu bireyler ya da üyesi oldukları toplum uğruna fedakarlıklarda bulunmaya hazır, gururlu toplum üyeleri olmaları gerektiği şeklindedir.⁷²

Öte yandan, sosyal vatandaşlıkta bu şekilde seçimlerde bulunmak, fedakarlıklar yapmak şeklinde daha aktif olmaya yönelik dönüşüm, ideolojik yelpazenin sadece sağ kanadı ile sınırlandırılmamalıdır; bazı sol kanat savunucuları da bu fikri tekrarlamaktadır. Bu fikrin özünde, refah devleti kurumlarının pasifliği ve bağımlılığı artırdığı, böylelikle bir vatandaşlıktan geri çekilme ve vatandaşların rollerinde bir “*müşterileşme*” ortaya çıkacağı iddiası yer almaktadır. Artık vatandaşların sorumluluklarını yerine getirmek için daha aktif olmaları gerektiği daha sık dile getirilmektedir.⁷³ Kısacası, artık koşulsuz ve herkes için bir sosyal vatandaşlıktan bahsetmek yerine, bunu hak etmek için belli

⁶⁹ Will Marshall, “The New Citizenship”, **The New Democrat**, March/April 1995, vol.7, No:2, s. 10.

⁷⁰ Wong and Wong, **a.g.m.**, s. 2.

⁷¹ Powell, **a.g.m.**, s. 8.

⁷² Wong and Wong, **a.g.m.**, s. 3.

⁷³ Wong and Wong, **a.g.m.**, s. 2.

yükümlülükler altına girmeyi kabul eden bireylerin sosyal vatandaşlığından bahsedilmektedir.

Bununla birlikte, vatandaşların kendilerine sunulan seçenekler arasından seçim yaparak, kendi seçimlerinin sonuçlarına katlanmaları yoluyla haklarla sorumlulukların bütünleştirilmesi önerisinin, pek mümkün ya da kolay olmadığını savunan yazarlar da vardır. Bunlar gerekçelerini küreselleşmeyi temel alarak açıklarlar. Buna göre; küreselleşmenin etkisi, rekabet halindeki siyasi partiler arasındaki ülke içi siyasi farklılıkları en aza indirme ve böylece seçim törenlerini bayağı kılma yönündedir. Vatandaşa sunulan seçenekler, özellikle de en dezavantajlı % 80'lik kesim için, gittikçe daha anlamsız ve farksız olmaktadır. Bunun sonucunda pasiflik, çaresizlik ve yabancılaşma ortaya çıkmakta ve ayrıcalıklı % 20'lik kesim gittikçe diğer vatandaşların halinden anlamaz duruma gelmektedir. Çatışan çıkarlar ve ferdiyetçilik dolayısıyla zaten hiçbir zaman çok güçlü olmayan vatandaşlar arası dayanışma bağları, son zamanlarda daha da yıpranmaktadır.⁷⁴ Bu durum da, sınırsal ve ulusal vatandaşlıktan bahsetmeyi güçleştiren bir başka faktör olarak değerlendirilebilir.

Sosyal hakların ve sosyal yükümlülüklerin mutlaka bir arada olmasının gerekli olmadığını savunanlar da vardır. Bazı yazarlara göre vatandaşlık, temel olarak bir haktır, herhangi bir yükümlülüğün karşılığı olamaz ve aynı zamanda sosyal bir sözleşmedir, herhangi bir yükümlülük şartına bağlanamaz. Sosyal vatandaşlık da ekonomik olmayan, şartsız bir vatandaşlıktır.⁷⁵ Hakları ve yükümlülükleri sosyal vatandaşlıkta birleştirmek için, sosyal vatandaşlığın aşırı hoşgörüsünün gerçekten de devlet-toplum ilişkisinde devletin gücünü kontrol eden önemli bir mekanizmayı kurumsallaştırdığını kabul etmek gerekir. Bu nedenle, sosyal vatandaşlığın aşırı hoşgörüsünde güçlü bir ahlaki faktör vardır.⁷⁶ Kısaca, hakların yükümlülüklerden önce geldiğini savunan bu gelenekçi kesimin, artık günümüz sosyo-politik ve ekonomik tartışmalarında azınlıkta kaldığı da belirtilebilir.

1.4.2.1. Aktif Vatandaşlık

Bazı Batı Avrupa ülkeleri, nüfusun dezavantajlı gruplarının katılımını ve bütünleşmesini arttıracak yeni yöntemlerin arayışı içine girmişlerdir. AB'deki politikacılar, planlayıcılar ve üye devletler mevcut refah politikalarını daha uygun ve güncel programlar, örgütler ve refah yardımları tasarlanıp tasarlanamayacağını görmek için teste tabi tutmaktadırlar. Burada, mümkün olduğunca çok vatandaşın topluma aktif ve anlamlı katılımını sağlama ihtiyacına özellikle vurgu

⁷⁴ Falk, **a.g.m.**, s. 6.

⁷⁵ Powell, **a.g.m.**, s. 8.

⁷⁶ Wong and Wong, **a.g.m.**, s. 3.

yapılmaktadır. Avrupa gündeminde bu amaç genellikle “*aktif vatandaşlık*” olarak adlandırılmaktadır.⁷⁷

Aktif vatandaşlığın ne olduğu konusunda kesin ve genel kabul gören tek bir açıklama bulunmamaktadır. Farklı geleneklere mensup farklı gruplar, aktif vatandaşlığı farklı açılardan ele almaktadırlar. Örneğin, liberal bireyci görüşte, bireyler devletin dışında tutulurken, toplumcu görüşte vatandaşlar tıpkı bir bütünün parçaları gibi politik topluma dahil olmuşlardır ve ortak gelenekler dahilinde kendi kişisel ve sosyal kimliklerini biçimlendirebilirler.⁷⁸ Dolayısıyla aktif vatandaşlığın, farklı devlet geleneklerine bağlı olarak farklı anlaşıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bununla birlikte, günümüzde aktif vatandaşlık denince ağırlıklı olarak “*vatandaşların katılımının*” anlaşıldığı da açıktır. Buradan hareketle aktif vatandaşlığın genel bir tanımı, vatandaşların dahil oldukları toplumdaki problemleri tanımlamada ve bunlarla baş etmede ve aynı zamanda yaşam kalitelerini yükseltmede aktif biçimde yer almalarını sağlayan imkanlara sahip olmaları şeklinde yapılabilir. Öte yandan, demokrasiler için vatandaşlarını aktif olmaya ve toplumla ve siyasi süreçlerle bütünleşmeye motive etmek gittikçe daha zor hale gelmektedir. Demokratik toplumlar devam etmek için, politik ve ortak süreçlere katılan vatandaşlara ihtiyaç duymaktadırlar. İşte aktif vatandaşlık da burada önem kazanmaktadır. Ayrıca aktif vatandaşlığın önemi, bireylerin yaşadıkları topluma doğrudan ve pozitif katkı yapmak suretiyle daha iyi bir toplum yaratma gücüne ve potansiyeline sahip olmalarından da kaynaklanmaktadır.⁷⁹

Sosyal vatandaşlıktaki değişim ve dönüşüm konusunda bir genelleme yapılacak olursa, birçok sosyal vatandaşlığı benimsemiş ülkenin hemen hemen benzer sebeplerle son dönemlerde aktif vatandaşlığa yönelmiş olduğu belirtilebilir. Örneğin, İngiltere bu ülkelerden biridir. İngiltere’de aktif vatandaşlığın yükselişi Thatcherizm’in son dönemleri olan 1988–1990 dönemine rastlar. 1988 Muhafazakar Parti Konferansında aktif vatandaşlık 1990’lardaki muhafazakar politikalar için anahtar tema kabul edilmiş ve Margaret Thatcher tarafından Thatcherizm uygulamalarının daha merhametli bir bileşeni olarak sunulma çabası gösterilmiştir.⁸⁰

Aktif vatandaşlığı 1980’ler boyunca, refah devleti tarafından yapılmayan ancak gerekli ve önemli görülen işlerin yapılmasında genç bireyleri daha aktif

⁷⁷ Bjorn Hvinden and Rune Halvorsen, “Emerging Notions of Active Citizenship in Europe”, 5th Conference of the European Sociological Association Visions and Challenges to European Sociology, Helsinki, Finland, August 28-September 1, 2001

⁷⁸ Helen Lawson, “Active Citizenship in Schools and the Community”, **The Curriculum Journal**, 2001, vol.12, No.2, s. 4.

⁷⁹ What is Active Citizenship?, <http://www.active-citizen.org.uk/active.asp>, 21/06/2005, s.4

⁸⁰ Harris, **a.g.m.**, s. 8.

olmaya motive etmekle alakalı bir kavram olarak tanımlayanlar da olmuştur. Bu açıdan bakıldığında aktif vatandaşlık, hem olayları olduğu gibi kabul edip desteklemek hem de demokratik siyasi tartışma ve eylemlere katılmamak anlamlarına gelmektedir.⁸¹ Bu haliyle aktif vatandaşlık, nispeten daha pasif bir vatandaşlığa vurgu yapmaktadır.

Siyasiler verdikleri demeçlerde, bu yeni tip vatandaşlığın temel özellikleri olarak genellikle şunlardan bahsetmektedirler: Aktif vatandaş; iyi kalpli, mülk sahibi yurtsever, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yiyecek yardımında bulunan, yan komşusunun soğuk havalarda üşüyüp üşümediğini kontrol eden vatandaşdır. Buradaki vurgu, dikkat edileceği gibi, iyi komşuluk ilişkileri, kamu duyarlılığı ve yoksulluk üzerinedir. Aktif vatandaş aktif yapan unsur, mülk sahipliğidir. Mülk sahibi olmadan bir vatandaş bağımsız olamaz, mülk geliri olmadan bir birey iyi bir vatandaş olmak için gerekli boş vakte sahip olamaz. Mülk olmadan vatandaş pasiftir, devletin korumasına muhtaçtır, maddi yardımlara ve sosyal hizmetlere bağımlıdır. Aktif vatandaşlıkta, vatandaşlar başarılı, kendine güvenli, müteşebbis, tüketen ve mülk sahibi kişiler olarak resmedilir. Vatandaşlığın bu türünde, “toplum” bileşeni yer alsa da, aktif vatandaşlar yalnız yaşamayı başarabilen, piyasa içinde bağımsız, özgürlükleri mensubu buldukları kültür ve refah devleti tarafından sosyal haklardan ziyade, ekonomik olarak garanti altına alınmış vatandaşlardır.⁸²

Günümüz devletlerinin, aktif vatandaşların hak ve yükümlülüklerinden ne anladıkları Blair ve Schroder’in açıklamalarından çıkarılabilir: “*Haklar sıklıkla yükümlülüklerin üzerine çıkarılmaktadır, ancak bireyin ailesine, komşularına ve topluma karşı olan yükümlülükleri ve sorumlulukları devletin üzerine yıkılmaz*”.⁸³ Buradan da açıkça görülebileceği gibi, kişinin kendisine ve başkalarına karşı sahip olduğu yükümlülükleri, aktif vatandaşlığın günümüz yorumunun özünü oluşturmaktadır ve devlet vatandaşların kendisinden daha az beklenti içinde olmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Hükümetler karşılıklı yükümlülüklerin bulunduğu dair söylemlerle, tüm bireylerin topluma aktif katkılarda bulunabileceği ve fiilen de bulunduğu ve aktif birer vatandaş olarak haklara ve yükümlülüklere sahip olduğu bir toplum düzeni yaratmaya çalışmaktadır.

Ancak ne var ki, vatandaşların karşılıklı yükümlülüklere sahip oldukları fikri bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir.⁸⁴ Buna göre, örneğin çalışma yükümlülüğü herkes için aynı derecede geçerli ve zorunlu olmayabilir. Kendi kendine yetebilen bireyler bu yükümlülüğü yerine getirmeyi çok daha kolay reddedebilirler. Bu durumda da çalışma yükümlülüğü hem toplumdaki tüm

⁸¹ Lawson, **a.g.m.**, s. 5.

⁸² Harris, **a.g.m.**, s. 8.

⁸³ Lawson, **a.g.m.**, s. 5. içinde; Tony Blair ve Gerhard Schroder, *The Third Way/Die Neue Mitte*

⁸⁴ Bkz; R. Lister, **Citizenship, Feminist Perspectives**, Basingstoke: Macmillan 1997

bireyler için aynı faydayı sağlamaz hem de sadece kendi kendine ekonomik yeterliliği olmayanlar için geçerli bir yükümlülük haline gelmiş olur.⁸⁵

Aslında, karşılıklı haklar ve yükümlülükler söylemi eşit ve geniş kapsamlı katılımın olduğu bir toplum yaratmaktan ziyade, toplumun üyeleri arasında eşit ve adil olmayan ekonomik ödüllerin dağıtılmasına neden olan bir politik düzenleme görünümündedir. Ayrıca, devletin vatandaşların kendisinden daha az şey beklemesini sağlama çabası, daha önceleri toplumda hakim olan hak kültürünün de etkisiyle, vatandaşlar arasında bazı hakların ellerinden alındığı iddiasıyla oluşabilecek bir toplumsal huzursuzluk endişesini de içerir; bazı vatandaşlar kendilerine eşit ve adil davranılmadığını düşünebilir.⁸⁶

Buna karşılık, hükümetlerin karşılıklı yükümlülüklerin bulunduğu toplumlar yaratma mücadelesinin gerekçelerinden biri, bireylerin sadece kendi kişisel durumlarını ve çıkarlarını geliştirmeye çalıştıkları ve bunu yaparken de başkalarını hiç ya da çok az dikkate aldıkları bir hak temelli toplum yapısının, toplum içindeki eşitsizlikleri daha da arttıracığı düşüncesidir. Bu anlamda, karşılıklı yükümlülükler düşüncesi sadece bireyle devlet arasındaki ilişkiye değil, aynı zamanda bireylerin kendi aralarındaki ilişkilere de atıfta bulunur. Karşılıklı yükümlülük fikrinin ahlaki anlamı, zenginin yoksulun çıkarlarını koruma yükümlülüğüne karşılık yoksulun da, örneğin çalışmak gibi, başka yükümlülüklerinin bulunduğudır. Bu fikir, bireyler eşit biçimde ödüllendirilemeyeceği için yükümlülüklerin farklılaştırılması gerektiğini savunan toplumcu düşüncenin merkezinde yer alır.⁸⁷

Aktif vatandaşlıkta iki tip vatandaşlık hakkı birbiriyle çatışma halindedir ve bu çatışma devletin sosyal çalışmalarına da yansımaktadır: Varlıklı vatandaşların servetlerini aynen devam ettirme hakkı ile daha dezavantajlı vatandaşların refah devleti yardımlarına ilişkin sosyal hakları. Bu bağlamda, varlıklı aktif vatandaş kavramı sosyal hizmet yardımlarını depolitize ederek, bakım için kişisel sorumluluklardan çok kamusal sorumluluklara vurgu yapmaktadır: Pozitif, kritik ve siyasi ilgilerden vazgeçmenin iyi bir vatandaşlık için gerekli olduğu izlenimi verilmiştir.⁸⁸

Buna göre, aktif vatandaş kendi yerel toplumunda depolitize olmuş gönüllü işçidir. Böyle bir kişi, piyasadaki işletmesi sebebiyle piyasadan aldığı ödülün sosyal hizmetlere katkı sağlayan yüce gönüllü kişi olarak betimlenir. Bu tip vatandaşların devletin sosyal hizmetleri içindeki yerinin ne olduğu şeklindeki sorulara verilen yanıt ise, bunların karma refah ekonomisinin yumuşatılmış piyasaları içinde devletin yeniden yapılandırılmış sosyal hizmetlerine, sorumluluk

⁸⁵ Lawson, **a.g.m.**, s. 5.

⁸⁶ Lawson, **a.g.m.**, s. 5.

⁸⁷ Lawson, **a.g.m.**, s. 5.

⁸⁸ Harris, **a.g.m.**, s. 9.

münasebetleri dahilinde katılma yeteneğine sahip “tüketici-vatandaş” olduklarıdır. Tüketici vatandaştan kastedilen, hizmetlerin bunları kullananlar için daha duyarlı hale getirilmesidir.⁸⁹

Bununla birlikte, aktif vatandaşlık ile sosyal hizmetlere kalite, seçme hakkı (farklı hizmet sunucuları arasındaki rekabetin kaliteyi arttırması), standart (hizmetlerin belli bir standardının olması) ve değer (vatandaş aynı zamanda bir vergi ödeyicisidir ve ödediği verginin karşılığı olan hizmetleri almalıdır) şeklinde 4 kriter getirilmiştir. Bu kriterler kesin biçimde vatandaşlığın siyasi görünümünün altını doldurmaktadır. Hizmetleri kullananlar bunlardan tatmin olmadıklarında şikayetlerini toplu eyleme geçmek yerine, bireysel tüketiciler olarak dile getirme konusunda teşvik edilirler.⁹⁰ Başka bir ifadeyle, toplu ses oluşturma önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Aktif vatandaşlığın öneminin son zamanlarda artmasının diğer bir sebebi, sosyal dışlanmaya karşı bir önlem olarak düşünülmesidir. Gerçekten de birçok ülkede, sosyal dışlanmanın üstesinden gelebilmek için, toplum içindeki kendi kendine yardım mekanizması, gönüllü faaliyetlerde bulunma ve aktif vatandaşlık teşvik edilmektedir. Sosyal dışlanma kavramı yoksulluk, işsizlik, marjinalleşme, gettolaşma gibi birçok sosyo-ekonomik problemi kapsayacak bir kavram olarak kullanılmaktadır. Avrupa Komisyonu sosyal dışlanmayı, vatandaşların sosyal haklarını baz alarak tanımlamaktadır. Buna göre sosyal dışlanma, sivil, siyasi ve sosyal hakların reddedilmesi veya sahip olma yeteneğinden yoksun olunması, devletin vatandaşların bunlara sahip olmalarını ve aktif vatandaşlara dönüşmelerini sağlama rolünü yerine getirememesi olarak tanımlanır.⁹¹

1.4.2.2. Aktif Vatandaşlığın Farklı Devlet Geleneklerine Göre Kavramsallaştırılması

Günümüz dünyasında aktif vatandaşlığın farklı devlet geleneklerine göre kavramsallaştırılmasını üç değişik boyutta inceleyebiliriz. Bunlar sırasıyla sosyo-liberal görüş, libertaryan görüş ve cumhuriyetçi görüştür.

1.4.2.2.1. Sosyo-Liberal Görüş:

Bu görüşte, toplumdaki tüm vatandaşların eşit biçimde bir dizi hak ve bu haklara karşılık gelen yükümlülükler sahip olması söz konusudur. Buradaki asıl önemli nokta, haklar ile yükümlülükler arasında adil bir dengenin bulunmasıdır. Vatandaşlığın bu biçiminde, vatandaşlar arasında bir yeniden dağıtım unsuru olarak, herkese asgari bir ekonomik refah sağlanır. Burada adı geçen haklar sivil,

⁸⁹ Harris, **a.g.m.**, s. 10.

⁹⁰ Harris, **a.g.m.**, s. 10.

⁹¹ Gill Seyfang, “Growing Cohesive Communities One Favour at a Time: Social Exclusion, Active Citizenship and Time Banks”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 2003, vol..27, No.3, s. 1.

siyasi ve sosyal haklar şeklinde yasal olarak kesinleşmiş kurallardır. Buna karşılık, yükümlülükler ise daha soyuttur. Bu görüş, esas olarak Marshall'ın çalışması ile ilişkilidir. Sosyo-liberal görüşe göre, aktif vatandaşlık sadece vatandaşların vatandaşlıkla ilgili hakları kullanması anlamına gelmez, aynı zamanda çalışma yükümlülüğü gibi bazı yükümlülüklerle de karşılık gelir.⁹²

1.4.2.2.2. Libertaryan Görüş:

Bu görüşe göre, vatandaşla devlet arasındaki ilişki sınırlanmalı ve açıkça sözleşmeye dökülmelidir. İnsanlar sadece kamu yardımını gerektirecek malları talep ettiklerinde vatandaş olmaya ihtiyaç duyarlar. Vatandaşlar bu malların rasyonel müşterileri olacaktır. Devlet bir ticari teşebbüs, vatandaş ise müşteri olarak modellendirilir. Libertaryan görüşe göre, aktif vatandaşlığın anlamı, insanların kendi iyilikleri ve güvenlikleri için kamu yardımlarıyla ilgili olarak piyasada seçim yapmak suretiyle sorumluluk almalarıdır.⁹³

1.4.2.2.3. Cumhuriyetçi Görüş:

Sosyo-liberal görüşte olduğu gibi, vatandaşlar sosyal hakların da dahil olduğu bir dizi eşit haklara sahiptir, ancak bunlara ek olarak bu görüş, vatandaşları tartışmalara ve karar alma süreçlerine aktif biçimde katılan ve geleceğin toplumunu şekillendiren bireyler olarak görür. İdeal olarak, vatandaşlar ait oldukları toplumla birlikte ve onun iyiliği için çabalayan bireyler olarak tanımlanır. Katılım yeteneği ya da kapasitesi eşitsiz dağıtılmış olsa bile, katılıma başlamanın öğretici ve güçlendirici etkisi olduğuna dair bir inanış vardır. Aynı zamanda, temel sivil, siyasi ve sosyal haklar bireylerin katılım imkanları açısından önemli faktörler olarak görülürler. Cumhuriyetçi görüşe göre, aktif vatandaşlık insanların kendi geleceklerini etkileyen tartışmalara ve karar alımlarına sadece teorik katılım imkanına sahip olmaları değil, fiilen bu imkanı kullanmalarıdır.⁹⁴

Sonuç olarak özetlemek gerekirse sosyal vatandaşlık; sivil, siyasi, sosyal vatandaşlık şeklindeki gelişim sürecinin sadece belli bir evresini oluşturmaktadır ve bu gelişim süreci henüz sona ermemiştir. Bunun anlamı, sosyal vatandaşlık farklı ekonomik, sosyal ve kültürel bazı değişimlere cevap vermekte zorlanmış, bunun sonucunda da belli bazı nitelik ve isim değişimlerine maruz kalmıştır. Öyle ki, artık örneğin 1970'lerin moda kavramı sosyal vatandaşlık yerine, aktif vatandaşlık kavramı kullanılır olmuştur. Aktif vatandaşlık kavramı gerek ulusal gerekse de küresel anlamdaki bir takım değişikliklerin neticesinde birçok ülke için bir zorunluluk biçiminde ortaya çıkmış olup, esas olarak, vatandaşlığın yükümlülükler kısmına haklar kısmına göre daha fazla bir vurgu yapılmasını ifade etmektedir. Aktif vatandaşlığın ortaya çıkmasında kuşkusuz, artan küresel rekabet

⁹² Hvinden and Halvorsen, **a.g.m.**, s.6

⁹³ Hvinden and Halvorsen, **a.g.m.**, s.7

⁹⁴ Hvinden and Halvorsen, **a.g.m.**, s.7

ve buna karşılık refah devletinde yaşanan gerilemeler neticesinde, sosyal vatandaşlık harcamalarının maliyetinin gittikçe artmasının önemli etkisi olmuştur.

Sonuç

Ortaya çıkışından itibaren vatandaşlığın günümüze kadarki gelişimi, vatandaşlık fikrine yeni hak kategorilerinin dahil edilmesinden ziyade kapsamının genişlemesi; başka bir ifadeyle yeni birey gruplarının vatandaşlığa dahil edilmesi şeklinde olmuştur. Ancak şüphesiz vatandaşlığın gelişimini sadece yeni grupların katılımına dayandırmak çok doğru olmayacaktır. Zira zaman içinde, örneğin sosyal haklar gibi yeni hak kategorileri de vatandaşlık haklarına dahil edilmiştir.

Tam da bu görüşü doğrular biçimde, İngiliz sosyolog Marshall, hakların gelişimine dayandırdığı ünlü vatandaşlık modelini kurmuştur. Marshall'ın söz konusu vatandaşlık modeli sivil, siyasi ve sosyal vatandaşlık şeklindeki üç vatandaşlık tipine dayanmaktadır. Marshall, bu vatandaşlık kategorilerinin tarihsel süreç içinde hem belli bir sıra dahilinde gelişim gösterdiğini hem de bunların hepsinin hem birey hem de devlet için belirli hak ve yükümlülükler içerdiğini ileri sürmüştür.

Bu doğrultuda, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan sivil haklar ve dolayısıyla sivil vatandaşlık esas olarak konuşma, düşünce, inanç özgürlüğü, mülk sahibi olma ve kanun önünde eşitlik ve adalet gibi haklarla ilgilidir. XIX. yüzyılda yükselen siyasi haklar ve dolayısıyla siyasi vatandaşlık oy verme, demokratik seçimlerde bulunma gibi siyasi gücün yürütümüne katılım haklarını içermektedir. XX. yüzyılın bir ürünü olan sosyal vatandaşlık ise istihdam, barınma, sağlık bakımı gibi ekonomik refah ve güvenlik haklarına sahip olma, sosyal mirasın tamamını paylaşma ve toplumdaki hakim yaşama standardına uygun bir yaşam sürdürme gibi haklarla ilgili bir vatandaşlığa işaret etmektedir.

Bununla birlikte, sosyal vatandaşlığın günümüzdeki durumuna bakıldığında, belli bir takım değişim ve dönüşümlere uğradığı görülmektedir. Sosyal vatandaşlıktaki söz konusu değişimlerin yönü daha çok “gerileme” şeklinde olmuştur. Sosyal vatandaşlığın gerilemesinden kastedilen ise, vatandaşlığın özünü oluşturan hak-yükümlülük dengesinin, yükümlülük tarafına doğru bozulmasıdır. Başka bir ifadeyle, artık vatandaşlar sadece cömert ve karşılıksız hak sahibi bireyler değildir; vatandaşların yükümlülüklerinden daha çok bahsedilmektedir. Bu sonucu doğuran en önemli gelişmeler kuşkusuz küreselleşme, artan küresel rekabet ve bunların bir sonucu olarak refah devletinde yaşanan gerilemedir. Artık en zengin sosyal refah devleti politikalarına sahip ülkeler bile, eskiden olduğu gibi karşılıksız ve cömert sosyal yardım ve hizmetlerde bulunamamaktadır. Sosyal refah devleti politikaları ekonomik büyümenin önündeki en önemli maliyet unsurları olarak görülmektedir.

Sosyal haklarda meydana gelen bu erozyonun ve vatandaşlığın yükümlülük tarafında meydana gelen artışların bir sonucu olarak, “aktif vatandaşlık” anlayışı

gittikçe daha fazla benimsenmeye başlamıştır. Aktif vatandaşlık, esas itibariyle toplumun her kesiminden vatandaşların daha katılımcı olmalarına ve daha önceleri devlet tarafından karşılanan bazı toplumsal ihtiyaç ve hizmetlerin artık vatandaşların kendi aralarında karşılanmasına dayanmaktadır. Bu anlamda aktif vatandaşlık, vatandaşlar arasında sağlam komşuluk bağlarının ve güçlü dayanışma ve yardımlaşma duygularının kurulmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle, devletin sosyal yükümlülüklerinde bir azalma buna karşılık vatandaşların birbirlerine karşı olan sosyal yükümlülüklerinde ise bir artış meydana gelmiştir.

KAYNAKÇA

Bendek, Zoraida Mendiwelo, "Citizens of the Future: Beyond Normative Conditions Through the Emergence of Desirable Collective Properties", *Journal of Business Ethics*, vol: 39, 2002.

Effinger, Birgit Pfau, "Changing Welfare States and Labour Markets in the Context of European Gender Arrangements", <http://www.socsci.auc.dk/cost/gender/Workingpapers/pfaueffinger.pdf>, 15/12/2004.

Espada, Joao Carlos, *Social Citizenship Rights*, Mc Millan Press, Great Britain, 1996.

Falk, Richard, "The Decline of Citizenship in an Era of Globalization", *Citizenship Studies*, vol: 4, 2000.

Foweraker, Joe and Landman, Todd, *Citizenship Rights and Social Movements*, Oxford University Press, Great Britain, 1997.

Harris, John, "State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism", *British Journal of Social Work*, vol: 29, 1999.

Hébert, Yvonne and Sears, Alan, "Citizenship Education", http://www.cea-ace.ca/media/en/Citizenship_Education.pdf, 12/01/2005.

Heinen, Jacqueline, "Public/Private: Gender, Social and Political Citizenship in Eastern Europe", *Theory and Society*, vol: 26, 1997.

Hvinden, Bjorn and Halvorsen, Rune, "Emerging Notions of Active Citizenship in Europe", 5th Conference of the European Sociological Association Visions and Challenges to European Sociology, Helsinki, Finland, August 28-September 1, 2001.

Koray, Meryem, *Avrupa Toplum Modeli? Nereden Nereye*, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları:31, İstanbul, 2002.

Lake, Robert W., and Newman, Kathe, "Differential Citizenship in the Shadow State", *GeoJournal*, vol: 58, 2002.

Lawson, Helen, "Active Citizenship in Schools and the Community", *The Curriculum Journal*, vol.12, 2001.

Marshall, T. H., *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Books, New York, 1965.

Marshall, Will, "The New Citizenship", *The New Democrat*, vol: 7, 1995.

Mcgrath, Susan, "The Practice of Social Citizenship: Lessons from the Canadian Centre for Victims of Torture", <http://www.ccvvt.org/socialcit.html>, 12/01/2005.

Munck, Ronaldo, *Emeğin Yeni Dünyası*, (Çev: Mahmut Tekçe), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Nousiainen, Kevät and Pylkkänen, Anu, "Social Citizenship-The Nordic Model?", <http://www.helsinki.fi/science/xantippa/wle/wle23.html>, 12/12/2004.

Powell, Martin, "The Hidden History of Social Citizenship", *Citizenship Studies*, vol: 6, 2002.

Seyfang, Gill, "Growing Cohesive Communities One Favour at a Time: Social Exclusion, Active Citizenship and Time Banks", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol: 27, 2003.

Şenkal, Abdülkadir, "Sosyal Politika ve Sosyal Vatandaşlık: Kölelikten Sosyal Vatandaşlığa (Avrupa Birliği Sosyal Vatandaşlık Örneği)", *Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul, 2006.

Şenkal, Abdülkadir, Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

What is Active Citizenship?, <http://www.active-citizen.org.uk/active.asp>, 21/06/2005

Wong, Chack Kie and Wong, Ka Ying, “Universal Ideals and Particular Constraints of Social Citizenship: The Chinese Experience of Unifying Rights and Responsibilities”, International Journal of Social Welfare, vol: 13, 2004.